

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ПОСІВ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ

SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO PERFORM SOWING OR CULTIVATION OF HYPNOTIC POPPY OR HEMP

Козар А.В., здобувач кафедри
кримінального права та кримінології

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті досліджено окремі складники кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, а саме їх соціально-демографічні ознаки: стать, вік, громадянство, рівень освіти та рід занять. З'ясовано, що частка жінок, засуджених за такі злочини протягом останніх п'яти років суттєво зменшилась, але все одно залишається на значно вищому рівні, ніж загальний.

Протягом 2014–2018 років спостерігалися незмінні показники того, що незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель переважно вчиняли особи зрілого та похилого віку. Цей злочин не є поширеним серед осіб віком до 30 років, на відміну від інших злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Протягом останніх п'яти років коливання часток категорій засуджених за родом занять є дуже незначним, з абсолютним переважанням осіб, які не задіяні у трудових відносинах. Аналіз складу засуджених за конкретним родом зайнятості чи незайнятості дозволив виявити досить негативні тенденції: якщо раніше переважали пенсіонери, то нині переважають працездатні, які не працюють і не навчаються.

Автор зробив висновок, що соціально-демографічна характеристика осіб, які вчиняють незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, має свої особливості, які виявляються у віковому та статевому складі, освітньому рівні, соціальному статусі, а також у місці проживання злочинця. Узагальнений кримінологічний портрет особи, яка здійснює незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель за соціально-демографічними ознаками має такий вигляд: у більшості випадків це особи чоловічої статі, громадяни України, зрілого віку від 40 років, не зайняті суспільно корисною працею, переважно мають повну загальну або неповну вищу освіту та проживають у сільській місцевості.

Ключові слова: посів або вирощування снотворного маку чи конопель, кримінологічна характеристика особи, соціально-демографічна характеристика злочинця.

The individual components of the criminological characteristics of persons who commit illegal sowing or cultivation of hypnotic poppy or hemp, namely their socio-demographic characteristics: gender, age, citizenship, level of education and occupation are investigated. It has been found that the proportion of women convicted of a crime under consideration in the last five years has declined substantially, but still remains at a much higher level than the total.

During 2014–2018, there have been consistent indicators that illicit sowing or cultivation of sleeping pills or cannabis is predominantly committed by adults and the elderly. This crime is not common among persons under 30 years of age, unlike other crimes in the field of drug, psychotropic, analogues or precursors. Over the last five years, the fluctuations in the share of categories of convicts by occupation have been very small, with an overwhelming predominance of those not involved in employment. The analysis of the composition of convicts by a particular type of employment or employment has revealed quite negative tendencies: if previously retired people were predominant, nowadays they are completely dominated by able-bodied people who do not work or study.

It is concluded that the socio-demographic characteristics of persons who commit illicit sowing or cultivation of hypnotic poppy or hemp has its own characteristics, which are manifested in age and gender, educational level, social status, as well as in the place of residence of the offender. A generalized criminological portrait of a person engaging in the illegal sowing or cultivation of hypnotic poppy or cannabis by socio-demographic characteristics has the following appearance: in most cases, these are male, mature, 40-year-olds, not employed in public service general or incomplete higher education and living in rural areas.

Key words: sowing or cultivation of hypnotic poppy or hemp, criminological characteristic of the person, socio-demographic characteristics of the offender.

Постановка проблеми. Характеристика особи злочинця є важливим елементом кримінологічної характеристики будь-якого виду злочинності, оскільки для того, щоб розробити належні та ефективні заходи запобігання будь-якому виду злочинної діяльності, необхідно врахувати ті специфічні риси, властивості та якості, які відрізняють злочинців від громадян, які не порушують норм кримінального закону. Це стосується і осіб, які займаються незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель, тобто вчиняють злочин, передбачений ст. 310 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Тому саме узагальнена кримінологічна характеристика окремих видів і категорій злочинців дозволяє виокремити їх специфічні ознаки та якості, які сприяють вчиненню ними злочинів, визначити криміногенні групи населення, а також прогнозувати злочинну поведінку окремих осіб [1, с. 42].

Вчені-кримінологи до структури особи злочинця відносять різні елементи. А.І. Долгова виокремлює такі: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціальні прояви у різних сферах суспільного життя або соціальні зв'язки, моральні якості, психологічні якості, фізичні (біо-

логічні) характеристики [2, с. 336]. І.М. Даньшин пропонував виділяти у структурі особи злочинця такі знаки та властивості: соціально-демографічні; особистісно-рольові; соціально-психологічні; властивості правової і моральної свідомості; психічні відхилення та аномалії; кримінально-правові ознаки; загальнозначущі позитивні людські якості [3, с. 66].

Узагальнюючи всі погляди на структуру особи злочинця, автор погоджується з позицією В.А. Бублейника, який зазначив, що різні автори, проводячи кримінологічний структурний аналіз особи злочинця, в якості її підструктур як правило (з деякими незначними варіаціями) називають такі: соціально-демографічні ознаки (стать, вік, освітньо-кваліфікаційний рівень, сімейний стан, рід занять і джерела прибутків, національність і громадянство (в тому числі етнічна належність); кримінально-правові ознаки; морально-психологічні й емоційно-вольові якості та особливості [4, с. 140]. Розкриваючи зміст та складники такого поняття як особа злочинця, який вчиняє незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, у першу чергу доцільним буде проаналізувати такі

його соціально-демографічні ознаки: стать, вік, громадянство, освітньо-кваліфікаційний рівень і рід занять.

Стан дослідження. Найбільш ґрунтовно на дисертаційному рівні питання соціально-демографічної характеристики осіб, які здійснюють незаконні посіви або вирощування снотворного маку чи конопель, дослідив у 2007 році А.М. Бабенко, проте з того часу минуло понад десять років. За цей час у нашій державі відбулися істотні суспільно-політичні зміни, а тому постала потреба у їх новому дослідженні.

Метою статті є здійснення соціально-демографічної характеристики осіб, які вчиняють посів або вирощування снотворного маку чи конопель в Україні.

Виклад основного тексту. Перший показник, який буде аналізувати автор, це стать осіб. Поділ осіб, які вчинили злочин за статтю, є важливим для кримінології, оскільки, як правильно зазначає О.М. Гаргат-Українчук, від злочинності чоловіків, яка домінує практично в усіх показниках загальної злочинності, жіноча злочинність відрізняється кількісними показниками, особливостями структури і характеру злочинів, роллю жінок у злочинах, учинених разом із чоловіками, способами і знаряддями їх учинення. Що стосується кількісних особливостей і відмінностей, то протягом століть жіноча злочинність завжди значно поступалася чоловічій. Співвідношення рівня злочинів, учинених жінками, до рівня злочинів, учинених чоловіками, становить 1:7 [5, с. 189].

Дані судової статистики підтверджують ці тези. Так, відповідно до Звітів про склад засуджених у 2014 році зі 102 170 засуджених осіб чоловіки склали 87,46%, а жінки – 12,54%. У 2015 році при загальній кількості засуджених 94 798 осіб частка жінок складала 11,59%. У 2016 році при 76 217 засуджених особах жінки склали 11,69%, у 2017 році – 11,27% (76 804 засуджених осіб) та у 2018 році – 11,8% (73 569 засуджених осіб) [6]. Вищенаведені цифри свідчать, що протягом останніх п'яти років, незважаючи на те, що загальна кількість засуджених осіб суттєво зменшилась, частка жінок серед усіх осіб, яких засуджено за вчинення злочинів, залишається майже незмінною.

Якщо аналізувати показники засуджених осіб за незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, то тут простежуються зовсім інші показники. За даними судової статистики частка жінок, засуджених за незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, протягом останніх п'яти років суттєво зменшилась, але все одно залишається на значно вищому рівні, ніж загальний. Так, у 2014 році частка засуджених жінок складала 50,78%, у 2015 – 40,14%, у 2016 – 42,48%, у 2017 – 34,92%, у 2018 році – 22,8% [6].

Ці показники можна пояснити деякими факторами. Вчені виділяють дві сфери життя, де жінки переважно вчиняють злочини. Першою є сфера побуту, де жінок здебільшого штовхають до злочину негативні обставини сімейно-шлюбних, родинних і сусідських відносин. Тут переважно вчиняються насильницькі злочини: вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень, хуліганства тощо [5, с. 189]. Злочин, який розглядає автор, складно віднести до цієї сфери.

Доцільно відносити посів або вирощування снотворного маку чи конопель до другої сфери, яка, відповідно до позиції учених-кримінологів, визначається як сфера, де жінка працює, виконує професійні функції: торгівля, громадське харчування, сільське господарство, легка або харчова промисловість [8, с. 152]. Це обумовлено тим, що цей злочин переважно вчиняється у сільській місцевості, де жінки традиційно займаються сільським господарством нарівні з чоловіками, культивують на присадибних ділянках як декоративні, так і призначені для споживання рослини. Тому вирощування снотворного маку з декоративною метою або як смакової приправи для здобної випічки досить часто є мотивом, який спонукає займатися

такою діяльністю. Незаконне культивування конопель також іноді обґрунтовується засудженими тим, що їх посів був необхідним не для подальшого особистого вживання, а для використання з побутовою метою.

У контексті цього цікаві дані наводить Д.А. Морозов, який за результатом вивчених ним кримінальних проваджень з'ясував, що 89% чоловіків вирощували коноплі, а 92% жінок – мак. Учений це пояснив тим, що чоловіки культивували наркомісткі рослини для особистого вживання або збуту, а жінки – для приготування продуктів харчування [9, с. 173].

Про достовірність і дійсність мотиву можна говорити лише тоді, коли про це свідчить сама людина. Згідно з ч. 1 ст. 63 Конституції України будь-яка особа, яка є учасником кримінального судочинства, має право відмовитися давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Крім того, підозрюваний та обвинувачений не несуть кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві показання (ст. 384 КК України). Це дозволяє винним особам виправдовуватися, що вони нібито діяли з певних мотивів, які не є злочинними [10, с. 137].

Заданими досліджень М.П. Селіванова та М.С. Хруппи, незаконні посів або вирощування снотворного маку чи конопель у сучасних умовах України давно здійснюється не заради насіння, «традиційно» використовуюваного для приготування кулінарних виробів [11, с. 40]. А.М. Бабенко з'ясував, що «більшість винних осіб займалася незаконним культивуванням саме з корисливої мотивації з метою збуту наркотичної сировини, а їх протиправна діяльність мала систематичний характер, що підтверджується такими обставинами: високою освіченістю щодо кримінальної заборони на культивування маку та конопель; відсутністю наркотичної залежності у більшості осіб; значними обсягами вирощуваних нарковмісних рослин» [12, с. 106].

На сьогоднішній корислива мотивація при вчиненні такого злочину переважає. Міркувати про мотиви особи, яка вчинила злочин, можна лише, припускаючи їх, спираючись на аналіз інших доказів, які наявні у кримінальному провадженні. Хоча в абсолютній більшості досліджених вироків суду злочинці обґрунтовували культивування нарковмісних рослин побутовими потребами. Тобто можна припустити, що їх реальні мотиви не були встановлені.

Для створення кримінологічного портрету особи злочинця важливе значення також має його вікова характеристика, яка свідчить про особливості злочинної поведінки представників тих чи інших вікових категорій, дозволяє встановити найкриміногеннішу вікову групу серед злочинців того чи іншого виду, допомагає розкрити сутність ціннісних орієнтирів, потреб, цілей і планів злочинця [13, с. 64].

У кримінологічній літературі зазначається, що найчастіше злочини загалом вчиняють особи вікових груп від 18 до 29 років та від 30 до 39 років, а після 40 років, за свідченням А.Ф. Зелінського, кримінальна активність особи значно знижується [14, с. 64]. Проаналізовані автором дані судової статистики за 2014–2018 роки також підтверджують ці тези. Наприклад, у 2017 році серед загальної кількості засуджених осіб 4,02% становили особи у віці від 14 до 18 років, 19,08% – від 18 до 25 років, 17,61% – від 25 до 30 років, 49,39% – від 30 до 50 років, 8,69% – від 50 до 65 років та 1,09% – понад 65 років [6]. Проте, якщо аналізувати незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель за віком осіб, які вчинили такий злочин, то простежуються зовсім інші тенденції. Так, за даними Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, частка осіб віком 40 і більше років у 2016 році складала 71%, у 2017 році – 65,6%, у 2018 році – 63% [7].

Хоча судові звіти про склад засуджених містять дещо інші вікові категорії, все одно їх аналіз дає підстави стверджувати, що і протягом 2014–2018 років спостерігалися

незмінні показники того, що незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель переважно вчиняли особи зрілого та похилого віку. Цей злочин не є поширеним серед осіб віком до 30 років, на відміну від інших злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Наприклад, у 2017 році за злочин, передбачений ст. 310 КК України, не було засуджено жодної неповнолітньої особи, у віці 18–25 років було засуджено 2,08% від загальної кількості осіб, засуджених за цей злочин, у віці 25–30 років – 7,2%, у віці 30–50 років – 48,35%, у віці 50–65 років – 28,45%, у віці понад 65 років – 13,92% осіб. Загалом частка засуджених за учинення такого злочину осіб віком понад 50 років у 2017 році становила 42,37%, тоді як серед загальної кількості осіб, засуджених за всі злочини, частка осіб цієї вікової категорії склала лише 9,78%. Причому найбільшою частка осіб старше 50 років, яких було засуджено за незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, була у 2014 році – 50,23% [6].

Під час здійснення аналізу судових звітів про склад засуджених автором було виявлено ще одну особливість стосовно вчинення такого злочину особами старше 65 років. Так, серед осіб, засуджених за вчинення всіх злочинів, у цій віковій категорії 20,44% було засуджено за злочин, передбачений ст. 310 КК України. Протягом наступних років частка цих осіб зменшилася, проте все одно залишалася на досить значному рівні: у 2015 році – 14,34%, у 2016 – 18,06%, у 2017 – 13,67%, у 2018 році – 6,7% [6]. За даними Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, частка осіб віком 60 і більше років у 2016 році склала 28,78%, у 2017 – 25,47%, у 2018 році – 16,84% [7]. Схожі дані отримав під час свого дослідження геронтологічної злочинності А.В. Андрушко. Так, за даними вченого, питома вага злочину, передбаченого ст. 310 КК України, у структурі злочинності осіб похилого віку складає 14,7%. Як правило, це жінки [15, с. 64].

На думку автора, вищезазначені показники можна пояснити тим, що такий злочин вчиняється переважно у сільській місцевості. Традиційним у нашому суспільстві є також, що огородинцтвом в основному займаються люди передпенсійного та пенсійного віку, а молодь займається тими видами діяльності, де очікуваний результат отримується набагато швидше, ніж при посадці та постійному тривалому догляді за рослинами. Простіше та швидше зібрати дикорослі рослини.

Слід констатувати, що протягом 2014–2018 років не відбулося істотних змін у віковому складі засуджених за вчинення злочину, передбаченого ст. 310 КК України, продовжують переважати особи похилого віку. На думку автора, ця тенденція буде зберігатися і у майбутньому, оскільки сільське населення України продовжує старіти і серед таких осіб більшість складають жінки. Тому ці фактори необхідно враховувати при розробці заходів запобігання такому злочину.

Якщо аналізувати засуджених за незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель за ознакою громадянства, то тут також простежується незмінна тенденція абсолютного переважання громадян України над громадянами інших держав або особами без громадянства. Так, відповідно до звітів про склад засуджених, у 2014 році за вчинення злочину, передбаченого ст. 310 КК України, було засуджено 7 осіб із числа іноземних громадян та осіб без громадянства, у 2015 – 9 осіб, у 2016 – 7 осіб, у 2017 – 7 осіб, у 2018 – 5 осіб [6]. Такі показники можна пояснити тим, що іноземці та особи без громадянства переважно задіяні у транснаціональних транзитних перевезеннях наркотичних засобів через територію України або їх увезенням із метою розповсюдження у нашій державі, тому їх не зацікавлює діяльність щодо вирощування нарковмісних рослин протягом тривалого часу у чужій державі.

Наступною соціально-демографічною ознакою, яка характеризує особу злочинця, є рід занять і джерела прибутків на момент учинення злочину. Правильно зазначає з цього приводу А.М. Бабенко, що рід занять злочинців тісно пов'язаний із середовищем, містить у собі кримінологічне навантаження, оскільки фактор наявності або відсутності в особи роботи, стабільних джерел існування має великий вплив на вибір варіанту поведінки. Викладене дає підстави розподілити засуджених на дві групи: задіяних і не задіяних у трудових відносинах [12, с. 100].

Звіти про склад засуджених дозволяють чітко визначити кількісні показники двох вищевказаних категорій осіб, засуджених за вчинення злочину, передбаченого ст. 310 КК України. До першої категорії автором віднесено засуджених із таких груп: робітники, державні та інші службовці, військовослужбовці, лікарі-фармацевти, вчителі, викладачі, працівники ЗМІ, приватні підприємці, працівники господарських товариств, учні, студенти та інші заняті особи. До другої категорії – пенсіонерів, інвалідів, працевдатних, які не працювали і не навчалися, безробітних, які мають офіційний статус.

У 2014 році частка засуджених першої категорії була на рівні 10,03%, другої категорії – 89,97%. У 2015 році частка першої категорії трохи зросла до 12,6%, а друга становила 87,4%. Дуже незначним було зниження частки першої категорії до 11,9%, а другої – на 89,1%. У 2017 році частка першої категорії знову повернулася майже до показників позаминулого року – 12,7%, друга категорія становила 87,3%. У 2018 році частка зайнятих осіб зросла до 14,6%, незайнятих зменшилась до 85,4% [6].

Протягом останніх років коливання часток категорій засуджених за родом занять є дуже незначним, з абсолютним переважанням осіб, які не задіяні у трудових відносинах. Одним із аргументів, яким можна пояснити такі цифри, є те, що незайняті особи мають набагато більше вільного часу, який вони можуть присвятити культивуванню снотворних маків чи конопель.

Якщо аналізувати склад засуджених за конкретним родом зайнятості чи незайнятості, то тут простежуються досить негативні тенденції: якщо раніше переважали пенсіонери, то на сьогодні абсолютно переважають працевдатні, які не працюють і не навчаються. За даними, які наводить А.М. Бабенко, протягом 2000–2005 років серед винних у вчиненні злочинів, передбачених ст. 310 (229³ КК 1960 року), 58,36% становили пенсіонери [12, с. 100].

На сьогодні частка пенсіонерів, у тому числі інвалідів, серед усіх осіб, засуджених за такий злочин, у 2014 році становила 34,96%, у 2015 – 28,38%, у 2016 – 31,08%, у 2017 – 25,76%, у 2018 році – 17,45% [6]. Як бачимо, питома вага осіб, які отримують пенсію, хоч і істотно зменшилась, проте залишається на досить високому рівні. Автор вважає, що відносно значну кількість пенсіонерів серед осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 310 КК України, можна пояснити тими ж причинами, які детермінують учинення цього злочину особами похилого віку.

Порівняно з початком 2000-х років значно зросла і продовжує зростати частка осіб, які ніде не працюють і не навчаються. Так, у 2014 році серед осіб, засуджених за незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, їх частка становила 53,45%, у 2015 – 58,19%, у 2016 – 55,26%, у 2017 – 60,56%, у 2018 році – 65,09% [6]. Такі трансформації можна пояснити тим, що селян позбавили місця постійної роботи, а це в свою чергу потягло за собою зміну спеціалізації. За останні 15–20 років у певній частці селян став звичним стиль життя, що характеризується відсутністю постійної роботи і наявністю лише власного господарства не для ведення бізнесу, а задля виживання. Тому, перефразовуючи В.А. Бублейника [4, с. 144], автор ставить питання: якщо доросла, працевдатна особа ніде не працює і не навчається, то за рахунок чого вона існує? Відповідь проста: діяльність по незаконному

культивуванню нарковмісних речовин може стати основним джерелом доходів такої людини.

Особи, які вчиняли посів або вирощування снотворного маку чи конопель, характеризуються переважно середнім рівнем освіти. Якщо порівнювати склад засуджених за такий злочин зі складом засуджених за всі злочини, то саме за рівнем освіти спостерігається майже повне співпадіння часток категорій освітніх рівнів. Наприклад, у 2017 році серед усіх засуджених осіб особи з повною вищою освітою склали 6,5%, з базовою вищою – 2,21%, професійно-технічною – 24,56%, повною загальною середньою – 43,66%, базовою загальною середньою – 20,68%, початковою загальною – 1,74%, без освіти – 0,65% [6]. Практично ідентичні показники має і склад засуджених за злочин, передбачений ст. 310 КК України. Так, у 2017 році серед осіб, засуджених за такий злочин, повну вищу

освіту мали 5,43%, базову вищу – 1,93%, професійно-технічну – 20,24%, повну загальну середню – 49,49%, базову загальну середню – 20,33%, початкову загальну – 2,3%, без освіти було 0,28% осіб [6].

Висновки. Соціально-демографічна характеристика осіб, які вчиняють незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, має свої особливості, які виявляються у віковому та статевому складі, освітньому рівні, соціальному статусі, а також у місці проживання злочинця. Узагальнений кримінологічний портрет особи, яка здійснює незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, за соціально-демографічними ознаками має такий вигляд: у більшості випадків це особи чоловічої статі, громадяни України, зрілого віку від 40 років, не зайняті суспільно корисною працею, переважно мають повну загальну або неповну вищу освіту та проживають у сільській місцевості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалкин А.А., Хруппа Н.С., Чубарев В.Л. Деятельность органов внутренних дел по выявлению и предупреждению группового сбыта наркотических средств : Учебное пособие. К. : Украинская академия внутренних дел, 1993. 112 с.
2. Криминология : Учебник для вузов / Под общ. ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Долговой. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство НОРМА, 2003. 848 с.
3. Криминология: заг. та особ. Частины : підручник. За ред. І.М. Даньшина. Х. : Право, 2003. 352 с.
4. Бублейник В.А. Борьба с незаконным збутом наркотических веществ: кримінально-правовой і криминологічний аспекти : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2007. 239 с.
5. Гаргат-Українчук О.М. Криминологічна характеристика жіночої злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Випуск 25. С. 189–191.
6. Статистичні звіти «Про склад засуджених» за 2014–2018 р.р., підготовлені Державною судовою адміністрацією України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.
7. Єдині звіти про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2016–2018 р.р., підготовлені Генеральною прокуратурою України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402.
8. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Криминология : курс лекцій. К. : МАУП, 2002. 295 с.
9. Морозов Д.А. Розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель : статистичний аналіз слідчої практики. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 6. Том 2. С. 170–175.
10. Хашев В.Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2007. 259 с.
11. Селіванов М.П., Хруппа М.С. Антинаркотичне законодавство України. Теорія. Історія. Коментар. К. : Юрінком, 1997. 352 с.
12. Бабенко А.М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню нарковмісних рослин : дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2007. 221 с.
13. Доброрез І.О. Криминологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами з Автономної Республіки Крим) : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 242 с.
14. Зелинский А.Ф. Курс лекцій. Х. : Прапор, 1996. 260 с.
15. Андрушко А.В. Геронтологічна злочинність: криминологічна характеристика, детермінація та запобігання : Монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2011. 248 с.